

DIN VIAȚA VOIEVOZILOR NOȘTRI

- Familia lui Ștefan Cel Mare -

PROFESOR ALEXANDRU GÂSCĂ

Știm atât de puțin despre viața particulară a domnitorilor noștri; am putea crede că aceste personaje și-au petrecut întreaga viață doar pe câmpul de instrucție, sau în luptele cu păgânii. Nimic mai fals: acești oameni au avut și viața lor intimă, ferită de ochii mulțimii, dar și de urechea iscoditoare a cronicarului.

Totuși, de multe ori, textele rigide ale cronicii scot la iveală bucurii și tragedii, ură și dragoste, milă și cruzime.

Un exemplu clasic este și viața privată a domnului Moldovei - Ștefan cel Mare.

Temut de dușman, slăvit de creștinătatea europeană, iubit de supuși... Aproape pudic, cronicile vremii abia amintesc și de o altă viață a sa - viața de familie. Însemnările parcimonioase ale documentelor, scenele de pe broderiile religioase, dar mai ales tăcerea lespezilor de marmură cu inscripția săpată, ne mai transmit câte ceva...

Ștefan a fost căsătorit de trei ori. Prima dată în 1463, cu Evdochia, sora cneazului de Kiev - Simion Olelcovici. Abia acum câțiva ani, în cunoscuta revistă "Magazin istoric" , i se face o interesantă prezentare¹.

Aflăm că istoriografia rusă, ucrainiană și polonă, aproape că nu o cunoaște.

Evdochia nu era nicidecum de origine rusă; era de fapt din neamul lituanian Gedimino-Jagiello în polonă. Această dinastie lituaniană a fost deosebit de prolifică: s-a înrudit aproape cu toate dinastiile europene și cu domniile Moldovei.

Evdochia a murit la 25 nov.1467 - așa cum spune și cronică lui Grigore Ureche².

Multă vreme, locul mormântului ei, a fost incert: abia în 1996, enigma a fost pe deplin rezolvată, stabilindu-se că trupul defunctei se afla depus sub lespedeza bisericii Sf. Gheorghe - zisă și "Mirăuți" din Suceava, pe locul vechii fundații.

Nu știm cauza morții ei. Să fie vorba de un deces provocat de o naștere dificilă? În multe cazuri, în evul mediu, acest travaliu însemna moartea mamei.

Pentru Ștefan, tragedia trebuie să fi fost deosebită: nici nu a putut fi prezent la capătul soției sale. În țară, Matei Corvin intrase cu o oaste puternică, cu numai 6 zile înainte de moartea Evdochiei. Tânărul domn trebuia să fie prezent la locul de concentrare a forțelor sale și regele Ungariei va ține minte multă vreme înfrângerea suferită la Baia.

1. Constantin Rezachevici - *Evdochia de Kiev*, în, "Magazin istoric", nr. 5 / 1998

2. *Letopiteșul Țării Moldovei*, ed.P.P.Panaitescu,1958, pg. 94

Faptul acesta se pare că l-a marcat; peste mulți ani, în 1488, acum căsătorit pentru a treia oară, o pomenește cu duioșie când face o danie pentru sufletul ei³.

Din prima căsătorie de numai patru ani, Ștefan are în mod sigur trei copii: Alexandru, Olena sau Olenca și Petru. Acesta din urmă este pomenit doar de câteva ori: cronica consemnează lapidar că moare în 1480^{3bis}.

Și despre Alexăndrel, izvoarele istorice sunt extrem de zgârcite. Foarte probabil că a fost permanent în atenția domnului.

Era și normal: conform normelor vremii, el reprezenta continuitatea dinastică, obiectiv foarte important. De asemenea, regulile cavaleriești îl obligau să participe de la o vârstă fragedă la exercițiile legate de arta războiului: mănuierea armelor albe și vânătoarea.

Nu a fost cruțat însă de zbuciumul vremurilor, extrem de dur cu istoria românilor.

Astfel, deși copil, este alături de tatăl său în sângeroasa bătălie de la Războieni - în vara lui 1476.

Aproape de locul dramaticei înclăștări cu dușmanul, domnul Moldovei va ridica Biserica Sf. Mihail. Pisania ei - adevărata pagină de cronică săpată în piatră - povestește: "În zilele binecinstitorului și de Hristos iubitorul domn, Io Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, în 6984(1476), iar în al domniei sale anul 20 curgător, s-a ridicat puternicul Mahmet, împăratul turcesc, cu toate puterile sale răsăritene; și încă și Basarab Voevod poreclit Laiotă, a venit cu el, cu toată țara sa basarabească

Și au venit să prade și să ia țara Moldovei; și așa au ajuns până aici, la locul numit Pârâul Alb. Și noi, Ștefan Voevod și cu fiul nostru Alexandru, am ieșit înaintea lor aici și am făcut mare război cu ei, în luna iulie, 26; și cu voia lui Dumnezeu au fost înfrânți creștinii de păgâni. Și au căzut acolo mulțime mare de ostași ai Moldovei. Și atunci și tătarii au lovit țara Moldovei din acea parte....⁴".

Peste alți cinci ani, Alexandru participă la o nouă confruntare militară. Martoră tăcută a acestui moment este pisania slavonă a bisericii din Bădăuți, ridicată drept mulțumire pentru biruința asupra lui Țepeluș, de la Râmnic: "În anul 6989 (1481) luna iulie 8, în ziua sfântului marelui mucenic procopie, Ion Ștefan Voevod, cu mila lui Dumnezeu domn al Moldovei, fiu al lui Bogdan Voevod, împreună cu prea iubitul său fiu Alexandru, făcut-a războiu la Râmnic cu Basaraba cel tânăr, Domnul Țării Românești, numit Țăpăluș. Și a ajutat Dumnezeu lui Ștefan Voevod și a biruit pe Basaraba Voevod⁵".

Alexandru a fost căsătorit cu fiica voievodului ardelean Bartolomeu Dragfi, un urmaș al legendarului Dragoș. Foarte probabil că a fost o căsătorie fericită. Știm că acest cuscru ardelean vine în ajutorul lui Ștefan, în 1497, când are loc

3. Constantin Rezachevici, *op. cit.*

3 bis. Gr. Ureche, *op. cit.* pg.10

4. Sergiu Adam, *Ctitorii musatine*, Buc.,1976, pg.79

5. Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, p.a I-a, Fundația „Regele Carol al II-lea”, 1937, pg. 96

invazia polonă condusă de regele Ioan Albert. Alexandru moare însă tânăr: va fi îngropat la M-rea Bistrița, alături de străbunicul său - Alexandru cel Bun ^{5bis}.

Cum va fi arătat adolescentul Alexandru? Foarte recent, călugării de la Putna au editat două volume având în principal caracter iconografic: astfel pe o broderie anterioară anului 1480, apare Alexandru și tatăl său. Pe broderie se observa chipul unui copil cu bucle: privește ușor spre stânga, având coroana princiară pe cap; ține în mâna stângă crucea cu două brațe⁶.

În legătură cu urmașii lui Alexandru Voevod, putem apela doar la câteva ipoteze. În acest sens, osemintele aflate sub pardoseala biserici Precista - din Bacău, au fost atribuite ca fiind ale unui copil al său.

De asemenea, personajul ce a fost motivul disputei sângeroase - legate de succesiunea Marelui Ștefan -, aproape de data morții sale, s-a zvonit că ar fi fost tot un urmaș al lui Alexandru.

Parcă mai multe date, încărcate însă de tragism, avem și despre Olena, sora lui Alexandru. S-a căsătorit în 1483, cu țareviciul Ivan, fiul lui Ivan al III-lea, Marele cneaz al Moscovei. Se părea că această căsătorie - desigur și o alianță dinastică, urma un curs normal; tânărul cuplu au împreună și doi copii: Dimitrie și Evdochia.

În 1490 însă, țareviciul moare pe neașteptate. Pentru tânăra văduvă începe un adevărat calvar. Ultima soție a țarului Ivan al III-lea, Sofia - din familia Paleologilor bizantini, dorea tronul pentru fiul ei - Vasile. La un moment dat, se părea că Dimitrie, fiul Olenei, are succes; în mod solemn, Ivan al III-lea îl desemnează drept moștenitor al său, în catedrala Uspenia din Moscova.

Intrigile Sofiei nu se opresc și în 1502, succesori este proclamat Vasile, fiul ei: Dimitrie și mama sa sunt închiși într-o fortăreață.

Departate, mult prea departate de zidurile Kremlinului, bătrânul domn încearcă disperat să afle câte ceva despre soarta celor doi. Trimite chiar în două rânduri scrisori către hanul Crimeii - teribil inamic -, încercând să afle adevărul: "Răspunde-mi, fi-vor în viață fiica-mea și nepotu-meu?..... Răspunde-mi: Va fi despoiat marele cneaz pe nepotu-meu de marea cnezie a Moscovei și va fi dat-o fiului său, marele cneaz Vasile? ".

Dar probabil că răspunsul nici măcar nu a sosit din această lume atât de îndepărtată

Știm sigur că Olena moare în temniță, în ianuarie 1505; Dimitrie, eliberat dar și întemnițat din nou, va mai trăi până în 1509⁷.

O apariție editorială recentă, cartea cunoscutului profesor Donald M. Nicol, prezintă o știre până acum necunoscută publicului: pretextul întemnițării și asasi-

5 bis. Gr. Ureche, *op.cit.*: moare la 25 Iulie; în numeroase documente emise de cancelaria domnească, alături de Ștefan apare și formula „și credința iubitului nostru fiu, Alexandru...” apud Mihai Costachescu, Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare, Iași, 1933, doc. Nr. 12,20,22

6. Vezi o prezentare sumară în rev. "Magazin istoric" 2/2004, pg.18

7. Constantin C.Giurescu, *op.cit.*, pg.101

nării Olenei și a fiului ei Dimitrie, ar avea o conotație religioasă; cei doi făceau parte din secta "iudaizanților".

Într-un spațiu aproape oriental ca cel al Rusiei secolului XV și ancorată la o viață religioasă profund mistică, afilierea la această sectă însemna în mod sigur moartea⁸. O lucrare apărută la Chișinău în 1985, ne prezintă un aspect inedit legat de viața tragică a acestei domnițe. Este vorba de un vâl liturgic - "Duminica Floriilor", lucrat de fiica, marelui domn.

Piesa este anterioară anului 1502, data întemnițării ei.

Autorul studiului amintește că această piesă este unică în iconografia medievală, pentru că și-a propus să evoce o întâmplare reală: "purtarea crucii" de la 4 aprilie 1498. În mulțimea de chipuri sunt înfățișați Ivan al III-lea, Sofia Paleolog, Dimitrie și ea însuși; Elena se înfățișează în ceea ce poate fi considerat primul autoportret brodat din istoria artei medievale⁹.

La cinci ani după decesul primei soții, Ștefan se recăsătorește în 1472 cu Maria de Mangop. Dinastia greco-tătară de la Mangop, ce stăpânea Crimeea, era înrudită cu împărații de la Constantinopol și Trebizonda. Căsătoria însemna poate și o recunoaștere a prestigiului Moldovei; oricum, iconografia moldavă cunoaște acum pajura bizantină cu două capete, iar lui Ștefan, poate nu din întâmplare i se spunea uneori și "țar"¹⁰.

Nu cunoaștem prea multe nici despre această căsnicie. Sigur este faptul că cei doi soți au avut pe Bogdan și pe Iliăș, poate frați gemeni: Iliăș moare la o vârstă fragedă, iar Bogdan în anul 1479.

Nici această căsătorie nu a durat mult și la 19 dec.1477, Maria de Mangop moare¹¹.

De la acest discret personaj feminin ne-au rămas două capodopere ale artei românești medievale: lespeda de piatră de pe mormântul de la Putna și vâlul ce-l acoperă.

Sarcofagul, săpat cu flori și păsări, dăltuite cu multă măiestrie, descrie parcă o scenă din mitologie: pasărea Phoenix, cea care renaște mereu din propria-i cenușe, ciugulește o floare de mac din care soarbe somnul dulce al uitării și alinării¹².

Pentru vâlul de momânt, apelăm la un fragment din descrierea făcută de George M. Cantacuzino, un rafinat cunoscător de artă: "Pe un fond de mătase

8. Donald M.Nicol, *Împăratul fără moarte*, "Polirom", 2003, nota la pg.131

9. „Poliptic moldav. *Arta moldovenească din veacurile XIV-XIX*”, Chișinău, 1985-Recenzia în „Analele Inst.de Istorie A.D.Xenopol”-Iasi, t.II/1989

10. Vezi o prezentare excelentă la Petre Șt.Năsturel, *Din legăturile dintre Moldova și Crimeea în sec. al XV-lea*, în "Omagiul prof. P. Constantinescu-Iași", Edit. Acad.1965, pp.264-265; nu întâmplător, după căderea dramatică a Constantinopolului în 1453, titlul de „țar” = împărat este arogat de Ivan al III-lea căsătorit cu o Paleoloagă

11. Grigore Ureche, *op.cit.*,pg.105

12. Vezi fotografia reușită a sarcofagului la Const.C.Giurescu, *op.cit.*, pg.91, fig.23

purpurie, cusută pe o pânză de in, se desprinde chipul domniței întinsă pe un pat mortuar.....

Chipul ei e mic și cu părul lins.... Ploapele lăsate au pus pe frăgezimea tinereții sensul negativ al morții în două liniuțe abia ondulate.

Sprâncenele desemnează două arcade fixe... ”.

Domnița poartă pe cap o mândră și înaltă coroană împărătească, în picioare pantofii roșii, și pe trup peste rochia nevăzută, îmbracă magnifica subă din postav scump de culoare cenușie¹³.

Să fie adevărată afirmația lui Constantin Gane? În admirabila sa carte “Trecute vieți de doamne și domnițe”, scrisă acum peste 50 de ani, autorul presupune că expediția domnului moldav din 1473 în Muntenia, ar fi înegurat zilele acestei căsnicii. Se știe că în noiembrie 1473, Ștefan atacă prin surprindere cetatea Bucureștilor: Radu cel Frumos abia scăpă cu fuga, în schimb doamna și fiica sa urmează pe învingător în cetatea de scaun.

Copila, Maria-Voichița, desigur că era o prezență plăcută: era fiica unui dușman, dar acesta era cunoscut sub cognomenul de “Cel Frumos”. Doamna de Mangop va fi suferit desigur în tăcere: își dădea seama că între cei doi era ceva mai mult decât o simplă simpatie.

În 1478, vădov fiind, Ștefan se căsătorește pentru a treia oară, cu această adolescentă încântătoare¹⁴. Din această a treia căsătorie s-a născut Bogdan-Vlad, urmașul la tron al lui Ștefan. El apare alături de tatăl său în numeroase acte de cancelarie, în formula ce confirma dreptul de proprietate: “... și credința preaiubitului fiu al Domniei mele, Bogdan-Vlad”¹⁵.

Interesant numele de botez al acestui fiu: Bogdan, amintea desigur numele bunicului - acel Bogdan al II -lea ucis mișelește la Reuseni - în 1451; Vlad - nemaîntâlnit în onomastica mușatină face aluzie la celebrul unchi al Voichiței - Vlad Țepeș, și de ce nu? un eventual demers la tronul muntean. Bogdan -Vlad își face și el ucenicia în arta războiului, participând alături de tatăl său în memoria bătăliei din Codrii Cosminului.

Se pare că acum, sau în alte lupte cu polonii își va pierde un ochi.

Cronicarul Ureche ne transmite și el un portret al tânărului prinț: “..... că au fostu Bogdan Vodă grozav la față și orbu de un ochiu”¹⁶.

Despre el, se păstrează și însemnările călătorilor străini. Așa avem raportul italianului Matteo Muriano, din 1502: “..... domnul Bogdan Voievod, urmează pilda domnului, tatăl său, e sfios ca o fată și bărbat viteaz, prieten al virtuților și al oamenilor virtuoși, este tânăr cam de vreo 25 de ani ...”¹⁷.

Ștefan și Maria Voichița au mai avut două fete.

13. Apud Al. Alexianu, *Mode și veșminte din trecut*, vol.I, edit. Meridiane,1978, pg.110-111; desigur și Corina Nicolescu, *Date cu privire la istoria costumului în Moldova*, în S.C.I.A. nr1-2,1957.

14. Grigore Ureche, *op.cit.*, pg.103

15. Mihai Costăchescu, *Doc.moldovenești*, doc.nr. 63

16. Grigore Ureche, *op.cit.*, pg.136

17. *Călătorii străini despre Țările Române*, vol.I, Edit. științifică, Buc., 1968, pg.149

În biserica de la Voroneț în fresca votivă, apar cele două copile, Maria și Ana: subțiri și delicate, micile prințese poartă pe cap coronițe de aur.¹⁸

Ana moare înainte de 1499: va fi depusă la mănăstirea Bistrița, alături de fratele ei Alexandru.

Maria are o viață mai lungă: va trece în neființă în 1518.¹⁹

Credem că aceasta ultimă căsnicie a fost mult mai fericită pentru Ștefan. Trecuse acum demult de prima tinerețe, iar amintirea iubirilor de odinioară era atât de departe....

Voichița a fost alături de domn veghindu-i ultimile clipe, când bătrânețea și podagra iau grăbit sfârșitul... Moare în 1511 și este îngropată la mănăstirea Putna.²⁰

Sarcofagul ei, săpat cu măiestrie în marmură albă, veghează în liniște alături de gropnița mărețului domn. O coincidență curioasă a făcut ca lespeda funerară să nu aibă săpată data morții, la fel cum s-a întâmplat și cu mormântul soțului ei.²¹

În mod sigur Ștefan a avut și doi copii naturali: Petru Rareș numit și Majarul (făcuse un prosper negoț cu pește – „Maja” era o unitate de măsură), cu o viață fascinantă - putem spune fără a exagera prea mult; celalalt fiu, ajuns domn ca și Rareș, va fi Ștefan Lăcustă – cognomenul i se trage de la o invazie de lăcuste ce va ataca Moldova în scurta sa domnie.

Interesant de discutat este și cazul lui Mircea, pretendent la tronul muntean, în 1480. Ștefan se implică direct pentru sprijinirea acestuia, trimițând în acest sens și o scrisoare orașului Brăila, în care îl numește fiul său.

Brăilenii îi răspund însă într-un mod ofensator: era poate și o reacție la arderea orașului de către Ștefan, în 1470.²²

Putem oare acum la scurgerea a 500 de ani de la moartea Marelui Domn să exprimăm opinii despre viața sa privată? Este un act temerar și sorți de izbândă putem avea cu o singura condiție; să înțelegem mentalitatea vremurilor sale.

Viața domnului Moldovei a avut și lumini și umbre: bucuria anilor de tinerețe și triumful victoriilor, dar și dezamăgirea trădării; elogiul întregii Creștinătăți, dar și deznădejdea pierderii celor dragi. Primejdia permanentă a morții-angoasa omului medieval -, a trezit reacția spontană a lui Ștefan, manifestată în două direcții: viața religioasă și viața de familie.

Ăcesteia din urma i-am închinat, în semn de omagiu, rândurile de mai sus.

18. G.Balș, *op.cit.*, pg.35

19. Vezi C. C. Giurescu, *op.cit.*, pg.101

20. Grigore Ureche, *op.cit.*, pg.141

21. G.Balș, *op.cit.*, fig.454 și 455, pg.276

22. Vezi discuția pe larg apud C. C. Giurescu, *Istoricul Orașului Brăila*, Edit. științifică, 1968, pp. 65-66.